

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
L.N. Gumilyov Eurasian National University

«ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛГІСІЗДІК ЖАҒДАЙЫНДА ҚАРЖЫ-БАНК СЕКТОРЫН ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕРІ»

атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
(10-11 маусым, 2022)

СБОРНИК ТРУДОВ

Международной научно-практической конференции
**«СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
ФИНАНСОВО-БАНКОВСКОГО СЕКТОРА
В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ»,**
(10-11 июня, 2022)

PROCEEDINGS

of the International Scientific and Practical Conference
**«MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT
OF THE FINANCIAL AND BANKING SECTOR IN CONDITIONS
OF ECONOMIC UNCERTAINTY»,**
(June 10-11, 2022)

Нұр-Сұлтан/ Nur-Sultan, 2022

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

**«ЭКОНИМИКАЛЫҚ БЕЛГІСІЗДІК ЖАҒДАЙЫНДА ҚАРЖЫ-БАНК
СЕКТОРЫН ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕРІ»**
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
(10-11 маусым, 2022)

СБОРНИК ТРУДОВ
Международной научно-практической конференции
**«СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФИНАСОВО-
БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ»**
(10-11 июня, 2022)

PROCEEDINGS
of the International Scientific and Practical Conference
**" MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL AND
BANKING SECTOR UNDER ECONOMIC UNCERTAINTY "**
(June 10-11, 2022)

Нур-Султан, 2022
Nur-Sultan, 2022

УДК 336.71
ББК 65.262.1 я73
Э 40

Рецензенты: Макыш С.Б., д.э.н., профессор, Евразийский Национальный университет им. Л. Н. Гумилева
Шаяхметова К.О., д.э.н., профессор, университет Туран-Астана

Редакционная коллегия

Насырова Г.А. - заведующая кафедрой «Финансы», д.э.н., профессор, Евразийский Национальный университет им. Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
Жоламанова М.Т. - к.э.н., профессор, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
Рахимжанова К.К. - доктор PhD, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
Айтказина А.А. – преподаватель, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
Мисник О.В. - докторант, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
Керимкулова Д.Д. - докторант, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан

ISBN 978-601-337-682-0

«Экономикалық белгісіздік жағдайында қаржы-банк секторын дамытудың қазіргі заманғы үрдістері» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының еңбектер жинағы / Насырова Г.А. жалпы редакциясымен. - Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022. - 337 с.

Сборник трудов международной научно-практической конференции «Современные тенденции развития финансово-банковского сектора в условиях экономической неопределенности»/ под общей ред. Насыровой Г.А. - Нур-Султан: Евразийский Национальный университет им. Л. Н. Гумилева, 2022.- 337 с.

Proceedings of the International Scientific and Practical Conference " Modern trends in the development of the financial and banking sector under economic uncertainty "/Under the General editorship of Nasyrova G.A.- Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022. – 337 p.

ISBN 978-601-337-682-0

УДК 336.71
ББК 65.262.1 я73

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022
© Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, 2022
© L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІН ТАЛДАУ, БАҒАЛАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Аханова А.Т.

*студент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Нұр-сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: aika_jan24@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: э. г. к., доцент Бұлақбай Ж.М.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Нұр-сұлтан қ., Қазақстан Республикасы*

Аңдатпа. Жұмысты жазу кезіндегі мақсат – кәсіпорын қызметіндегі қаржылық және инвестициялық тәуекелдерді басқару жағдайын талдау мен бағалау нәтижесінде туындаған мәселелерді айқындап, оларды төмендету бойынша ұсыныстарды енгізуді анықтау.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы – тәуекел теориясының концептуалды аппаратын анықтау; экономикалық қызметтің нарықтық жағдайында шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық және инвестициялық тәуекелдерін барынша төмендету жолдарын қалыптастыру.

Зерттеудің жұмыс нәтижесінде тұрақты өсуге, сондай-ақ күшті экономикалық тұрақсыздық жағдайында бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу үшін кәсіпорындарында тәуекелдерді басқарудың интеграцияланған жүйелерін қалыптастыру орынды екендігі көрсетілген, бұл біріншіден тәуекелге төзімділік, тәуекел капиталы сияқты ұғымдарға негізделуі керек.

Кілт сөздер: тәуекелдер, экономикалық тұрақсыздық; математикалық алгоритм; қаржылық жағдай; қаржыландыру көздері; тиімділік шаралары.

Зерттеу әдістері. баланс өтімділік тәуекелін бағалау моделі; кәсіпорынның банкроттық моделдері; жобаның экономикалық тиімділік көрсеткіштерін талдау әдістері.

Зерттеудің мақсаты. Кәсіпорын қызметіндегі қаржылық және инвестициялық тәуекелдерді басқару жағдайын талдау мен бағалау нәтижесінде туындаған мәселелерді айқындап, оларды төмендету бойынша ұсыныстарды енгізуді анықтау.

Кіріспе. Қазіргі заманда көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілердің кез келген қаржылық және жппы экономикалық қызметі көптеген тәуекелдермен байланысты болады. Әдетте тәуекелдерді басқару қабілеті экономикалық қызметтегі табысқа тікелей байланысты. Кез келген кәсіпорын өзінің коммерциялық, өндірістік және басқа да қызметімен байланысты тәуекелдерді көтере алады және барлық кәсіпкер басқару шешімдерінің салдары үшін тікелей жауап береді. Тәуекел факторы кәсіпкерлерді жаңа жобалардың, коммерциялық операциялардың тиімділігін есептеуге, материалдық және қаржылық ресурстарды үнемдеуге басты назар аудартады. Қазіргі уақытта бұл мәселе экономикадағы ең негізгі мәселелердің бірі болып табылады, ол көптеген зерттеушілер ортасында үздіксіз қызығушылық тудырады және жан-жақты зерттеуге лайықты десек болады.

Зерттеудің нәтижелері. Зерттеу кезінде кәсіпорындағы тәуекелдерді басқарудың теориялық негіздері қарастырылды, тәуекелді төмендетудің жалпы әдістері зерттелді, қазіргі заман жағдайында кәсіпорын тәуекелдерін басқарудың тиімді тетіктері мен мәселелері қарастырылды. Осылайша, жоғарыда аталған талдау негізінде кәсіпорынның инвестициялық қызметіне қаржылық және инвестициялық тәуекелдердің әсер ету дәрежесі және әрбір тәуекел факторының жеке өзгеруі жобаның табыстылығы мен құнына қалай әсер етуі мүмкін екендігі туралы қорытынды жасауға болады.

Әрбір шаруашылық жүргізуші субъекті кез келген инвестициялық жобаны жүзеге асыру туралы шешім қабылдағанда, келеңсіз жағдайлар мен шығындардың ықтималдығын

төмендету жолында барлық мүмкін болатын тәуекелдерге жан-жақты талдау жүргізуі қажет. Ең алдымен тәуекелдің сапалық талдауын қарастыруы қажет, яғни осы инвестициялық жобаны жүзеге асырумен байланысты жобалық тәуекелдерді зерттеу, тәуекелдің әрбір түрінің деңгейіне тікелей және жанама әсер ететін себептер мен факторларды зерделеу және анықтау. Жобаның коммерциялық тиімділігі нақты анықталды. Негізгі көрсеткіш ретінде таза келтірілген құнның мәні (NPV) таңдалды. Қажетті шарт - бұл көрсеткіштің теріс емес мәні, біздің жағдайда NPV инвестициялардың ағымдағы құнының мәнінен асып түседі.

Қорытынды. Қаржылық тәуекел дәрежесін төмендету үшін кәсіпорын өз мүмкіндіктері негізінде алған пайдасының мөлшеріне қарамастан орындауы тиіс өз міндеттемелерінің мөлшерін реттеуі керек. Болашақта қандай да бір себептермен таза пайданың құнын төмендету күтілсе, бұл өте маңызды. Содан кейін артықшылықты акциялар бойынша дивидендтерді, облигациялар бойынша пайыздарды, қаржылық тәуекелдің ықтимал дәрежесімен несиелер бойынша пайыздарды байланыстыру өте қажет.

Жалпы, қаржылық тәуекелдерді және жалпы тәуекелдерді тиімді басқару үшін ғылыми әзірлемелерге сүйеніп, белгілі әдістерді біріктіріп, күнделікті жұмыста қолдану қажет екенін айтқым келеді. Сондықтан әрбір нақты тәуекел факторының деңгейіне және оның инвестициялық қызметтің түпкілікті нәтижесіне әсер ету шамасына қарай инвестициялық тәуекелдерді басқару механизмін әзірлеуді ұсынамын. Ең бастысы, тәуекелдерді басқару жүйесі қарапайым, ашық, практикалық және кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарына сәйкес болуы керек.

Қаржылық тәуекелдер 4 түрге бөлінеді:

- ақшаның сатып алу қабілетіне байланысты тәуекелдер;
- күрделі салымдармен байланысты тәуекелдер (инвестициялық тәуекелдер);
- компанияның өніміне сұраныстың өзгеруіне байланысты тәуекелдер;
- қаржыландыру көзі ретінде қарыз қаражатын тартумен байланысты тәуекелдер [1].

«Инвестициялық тәуекел – бұл нақты инвестициялық кіріс құнының күтілетін мәннен ауытқу ықтималдығы. Кез келген коммерциялық ұйым өз қызметінде инвестициялық тәуекелдің мүмкіндігін ескеріп, оны азайту немесе мүлдем болдырмау шараларын қарастыруы тиіс».

Инвестициялық тәуекелдер келесі кіші тәуекелдер түрлерін қамтиды:

1) жоғалған пайда тәуекелі – бұл қандай да бір қызметті жүзеге асырмау нәтижесінде жанама (қамтамасыз ету) қаржылық залал (жоғалған пайда) тәуекелі;

2) рентабельділіктің төмендеу тәуекелі – портфельдік инвестициялар, депозиттер мен несиелер бойынша сыйақылар мен дивидендтер мөлшерінің азаюы кезінде туындауы мүмкін тәуекел. Табысты төмендету тәуекелі келесі түрлерді қамтиды: пайыздық тәуекелдер және несиелік тәуекелдер;

3) тікелей қаржылық шығындар тәуекелі келесі түрлерді қамтитын тәуекел болып табылады: қор тәуекелі, таңдамалы тәуекел, банкроттық тәуекелі, несиелік тәуекел [2].

Тәуекелді бағалаудың аналитикалық әдістері бағалау объектісінің көлеміне байланысты және тәуекелдерді басқару механизмдерін бағалауға қызмет етеді. Қазіргі уақытта 1 – кесте арқылы ең қолайлы аналитикалық әдістерді қарастырсақ:

Кесте 1 – Ең көп қолданылатын тәуекелді талдау әдістерінің сипаттамасы

Әдіс атауы	Әдіс сипаттамасы
Ықтималдық талдау	Үлгіні құру және есептеу ықтималдықтар теориясының принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады деп болжанады, ал іріктеу әдістері жағдайында мұның бәрі тәуекелділік коэффициенті (күтілетін пайданың кіріске қатынасы) бойынша есептеулер арқылы жүзеге асырылады (жобаға салынған барлық инвестициялардың көлемі).
Экспертті тәуекелді талдау	Әдіс бастапқы ақпарат болмаған немесе жеткіліксіз болған жағдайда қолданылады және тәуекелді бағалау үшін сарапшыларды тартудан тұрады. Таңдалған сарапшылар тобы жобаны және оның жеке процестерін тәуекел дәрежесіне қарай бағалайды.

Аналогтық әдіс	Іске асырылып жатқан ұқсас жобалардың деректер базасын олардың тиімділігін әзірленіп жатқан жобаға беру үшін пайдалана отырып, бұл әдіс жобаның ішкі және сыртқы ортасы мен оның аналогтары негізгі параметрлер бойынша жеткілікті конвергенцияға ие болған жағдайда қолданылады.
Шекті деңгейдегі көрсеткіштерді талдау	Жобаны іске асыру жағдайларындағы ықтимал өзгерістерге қатысты тұрақтылық дәрежесін анықтау.
Жобаның сезімталдығын талдау	Әдіс жобаны іске асырудың нәтиже көрсеткіштерінің есептеу үшін қажетті берілген айнымалылардың әртүрлі мәндерімен қалай өзгертетінін бағалауға мүмкіндік береді.
Жобаны әзірлеу сценарийлерін талдау	Әдіс жобаны әзірлеудің бірнеше нұсқаларын (сценарийлерін) әзірлеуді және оларды салыстырмалы бағалауды қамтиды. Айнымалылардың мүмкін болатын өзгерісінің пессимистік нұсқасы (сценарийі), оптимистік нұсқасы және ең ықтимал нұсқасы есептелген.
Жоба шешімдерінің ағаштарын құру әдісі	Ол тәуекелдерді, шығындарды, залалдарды және пайдаларды бағалаумен жобаны іске асыру процесін кезең-кезеңмен тармақтауды қамтиды.
Модельдеу әдістері	Олар модельмен көптеген тәжірибелер жүргізу арқылы алынған көрсеткіштің мәнін кезең-кезеңімен табуға негізделген. Олардың негізгі артықшылықтары - барлық есептеулердің ашықтығы, жоспарлау процесінің барлық қатысушыларының жобаны талдау нәтижелерін қабылдау және бағалаудың қарапайымдылығы. Бұл әдістің елеулі кемшіліктерінің бірі ретінде шығыс ақпараттың үлкен көлемімен байланысты есептеулердің елеулі шығындарын көрсету қажет.
Ескерту - дереккөзі негізінде жасаған [3]	

Салыстырмалы көрсеткіштерді пайдалана отырып өтімділік пен қаржылық тұрақтылық тәуекелдерін бағалау ұсынылған мәндерден ауытқуларды талдау арқылы іске асырылады.

Кәсіпорынның қаржылық өтімділік коэффициенттері:

1. Өтімділіктің жалпы көрсеткіші. Компанияның міндеттемелердің барлық түрлері бойынша есеп айырысуларды жүзеге асыру мүмкіндігін көрсетеді - жақын және алыс үшін.

2. Абсолюттік өтімділік коэффициенті. Қолма-қол ақша есебінен ұйымның қысқа мерзімді қарызының қандай бөлігін жақын арада өтей алатынын көрсетеді.

3. «Критикалық» бағалану коэффициенті. Ұйымның қысқа мерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігін әртүрлі шоттардағы, қысқа мерзімді бағалы қағаздардағы қаражат, сондай-ақ есеп айырысу түсімдері есебінен дереу өтеуге болатынын көрсетеді.

4. Ағымдағы өтімділік коэффициенті. Барлық айналым қаражатын жұмылдыру арқылы несиелер мен есеп айырысулар бойынша ағымдағы міндеттемелердің қандай бөлігін өтеуге болатынын көрсетеді.

5. Айналым капиталының маневрлік коэффициенті. Жұмыс істеп тұрған капиталдың қанша бөлігі тауарлы-материалдық қорлар мен ұзақ мерзімді дебиторлық берешектерде қозғалмайтынын көрсетеді.

6. Меншікті капитал коэффициенті. Ұйымның қаржылық тұрақтылығы үшін қажетті меншікті айналым қаражатының болуын сипаттайды [4].

Инвестициялық жобаны экономикалық бағалаудың сапасы шешім қабылдаушының толық және сенімді ақпаратқа ие болу дәрежесімен анықталатындықтан, жобаны жүзеге асыруды басқару жүйесі оны іске асырудың өзгертін жағдайлары туралы ақпаратты жинауды және өңдеуді қамтамасыз етуі керек.

Сонымен қатар, жобаның тиімділігін бағалау кезінде тәуекел факторларын есепке алу үшін оны жүзеге асырудың өзгертін шарттары туралы барлық қолда бар мәлімет, оның ішінде қандай да бір ықтималдық таралу заңдары түрінде көрсетілуі мүмкін емес, бірақ интуитивті, бейресми түрде бағаланатын ақпарат пайдаланылады [5].

Инвестициялық тәуекелдерді сапалы талдау нәтижесі инвестициялық жобаға тән белгісіздіктерді, оларды тудыратын себептерді және нәтижесінде тәуекелдерді сипаттау болып табылады. Осы талдау барысында тәуекелдер тізбесі қалыптасады, олар маңыздылық дәрежесі мен ықтимал шығындар шамасына қарай бөлінеді, ал негізгі тәуекелдер дәлірек бағалау үшін сандық әдістерді пайдалана отырып, одан әрі терең талдауға жатады.

Тәуекелдің сандық талдауы инвестициялық жобаның өнімділігіне әсер ететін ең маңызды тәуекел факторларын бағалау үшін қолданылады. Мұндай талдауды жүргізудің бірнеше негізгі әдістері бар: есептік мөлшерлемедегі тәуекелдерді есепке алу, сыни нүктелерді есептеу, инвестициялық жобаның тиімділігіне жеке факторлардың әсерін анықтауға мүмкіндік беретін сезімталдықты талдау, факторлар кешені (сценарийлік талдау) және имитациялық модельдеу (Монте-Карло әдісі). Шағын жобаларды талдау кезінде жобаның экономикалық тиімділік көрсеткіштерін (NPV, IRR, PI, DPP) есептеу кезінде қолданылатын дисконттау мөлшерлемесі арқылы тәуекелдерді есепке алуға болады [6].

Операциялық тәуекел. Кәсіпорын қызметі кен орындарының минералдық ресурстары мен кен қорларының расталмау тәуекелдеріне ұшырайды, бұл дайын өнімді өндіру бойынша жоспарланған көрсеткіштердің орындалмауына әкелуі мүмкін. Барлау тәуекелдерін азайту мақсатында кәсіпорын геология саласындағы тәуелсіз халықаралық консалтингтік компанияларды тарта отырып, ресурстар мен қорларды бағалайды, минералдық ресурстарды бағалау және тау-кен жұмыстарын жоспарлау кезінде адам факторын азайту үшін әртүрлі бағдарламалық қамтамасыз ету қолданылады.

Технологиялық тәуекел. Дайын өнімді өңдеу және шығару процесі технологиялық тәуекелдермен, соның ішінде стационарлық жабдықтың істен шығуы, электрмен жабдықтау және сумен жабдықтау үзілістерімен байланысты, бұл өндірістік технологиялық көрсеткіштерге теріс әсер етуі мүмкін және дайын өнімнің шығарылуына өндірістік жоспардың орындалуы, тапсырыс берушінің және қаржылық топтың алдындағы шарттық міндеттемелердің бұзылуы әкеліп соғады. Технологиялық тәуекелдерді азайту мақсатында кәсіпорын дайын өнімді өндіру мен шығарудың технологиялық параметрлерін қатаң сақтайды және бақылайды, стационарлық жабдыққа техникалық байқауды және жоспарлы профилактикалық жөндеуді уақтылы және сапалы жүргізеді, қызметкерлерді оқытады.

Адам ресурстарын басқару тәуекелдері. Кәсіпорын үшін ең маңызды тәуекелдер адам ресурстарын басқару саласындағы тәуекелдер болып табылады. Кәсіпорын жұмысының тиімділігі барлық деңгейдегі қызметкерлерінің білікті жұмысына тікелей байланысты, олардың тұрақты бақылау және әртүрлі ішкі және сыртқы тәуекелді қалыптастыратын факторларды есепке алу қабілеті туралы. Кәсіпорындағы персоналды тәуекелді басқару ұйымның барлық деңгейлеріндегі персоналды басқарудың бүкіл жүйесін қамтиды. Пайда болған тәуекелдерді жою үшін персонал тұрақты негізде қайта даярланады, оқыту бағдарламалары және қызметкерлерді қосымша оқыту енгізілуде [7].

Әдебиет:

1. Дуйсенбаев К. Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности: учебное пособие для вузов / К.Ш. Дюсембаев, – Алматы : Каржы- каражат, 1998. – 512 с.
2. Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов / – М.: Финансы и статистика, 2013. – 141 с.
3. Бакланов В. И. Финансовая деятельность предприятия в современных условиях / В.И. Бакланов. - М.: Экономика, 2005. - 375 с.
4. Өтебаев Б. С. Қаржылық талдау Астана: ҚазЭКХСУ, 2008. – 220 б.
5. Мұқтарова, Қ. С. Инвестициялық жобаларды басқарудың теориясы мен әдістемесі: оқу құралы / Әл-Фараби атын. Қазақ ұлттық университеті. – Алматы: 2012. – 92 б.
6. Bazarbay A. Management of business risks // Актуальные вопросы экономических наук. – 2015. – № 43. – С. 169-173.
7. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. К.: Ника-Центр, 1999. 489-512 с.